

זמן בגיטין¹

ברור היה לגמרא שהזמן בגט אינו מעיקר דינו של הגט. אפשר להוכיח דין זה מהמשנה בפרק תשיעי (פו ע"א):

ג' גיטין פסולין ואם נשאת הולד כשר.

משמע שאין הזמן מעכב בגט מדאורייתא. על רקע זה שאלה הגמרא (יו ע"א): "מפני מה תקנו זמן בגיטין". שיטת רבי יוחנן היא: "שמא יחפה על בת אחותו", ושיטת ריש לקיש היא: "משום פרות". הגמרא הביאה הסבר מדוע היו צריכים לנקוט הסברים שונים לתקנת זמן בגט. לפי שיטת ר"י "יש לבעל פרות עד שעת נתינה", ולשיטת ריש לקיש "זנות לא שכיחא".

אולם, יש להעיר, שאולי יש ביניהם הבדל לגבי הבנת תפקיד הזמן בגט: ריש לקיש הבין שגם בגט יש עניינים שדומים לשאר שטרות, והם הצד הממוני שבגט, ואילו רבי יוחנן הבין שתקנת זמן צריכה להיות מעצם עניינו של הגט כספר הכורת. ואולי יש נפקא מינה בהגדרות אלו.

סיוע לכיוון חשיבה כזה אפשר למצוא בפירוש רש"י למשנה, אשר מסביר את מחלוקת רבי שמעון ורבנן, האם לתת לגט דיני שאר שטרות או לא (הואיל "דלאו לגובינא עבידא").

לפי שיטת רבי יוחנן יש לברר את אופיה של התקנה ואלו מקרים היא מכסה. כדי לדון על עניין זה יש לנתח את מכלול המקרים שמביאה הסוגייה:

הגמרא מביאה את המשנה "גי' גיטין פסולין ואם נשאת הולד כשר" ומקשה: "אם כן מה הועילו חכמים בתקנתם?" ועונה: "אהנו דלכתחילה לא תנשא".

ישנה בעיה מסוימת בקטע זה: מה ההוא אמינא? ישנן תקנות רבות שאינן פסולות לחלוטין! לפי זה התשובה שהתקנה היתה לכתחילה, כמעט מיותרת, שהרי היא טמונה במשנה עצמה.

המעין ביתר דקדוק יראה, שהשאלה אינה רק מה משמעותה של התקנה. הלשון "מה הועילו חכמים בתקנתם" היא הרבה יותר חריפה: משמעותה שאם נשאת והולד כשר – נעקרה משמעותה של התקנה לחלוטין! וזעקת המקשן מובנת, שהרי אם הגט בסופו של דבר כשר, ודאי מי שזינתה בת אחותו תמיד יעדיף לתת גט ללא זמן, שהרי אין הפסד בדבר שהרי הגט סך הכל כשר.

1 יאנו מפרסמים מאמר זה מטיוטתו של מו"ר ר' עמי הי"ד, לאחר שערכנו בו תיקונים לשוניים קלים בלבד. תוספות העורך צוינו על ידי כתב מוקטן, והערותיו ב*. כפי שיראה המעיין, לא זכינו שיגובשו הדברים לידי מאמר.

גולות ד'

אך לפי זה לא מובנת התשובה! שהרי הלשון "אהנו דלכתחילה לא תינשא" שוב קשה – הרי הגט מועיל ותקף. נראה לי, שלאור בעיה זו ביאר רש"י את תשובת הגמ' שהסופר והעדים לא יחתמו על השטר באופן זה, ועניין זה יעב את הבעל לכתוב גט כזה ללא זמן.

אך למרות הרווח בהסברו של רש"י, ישנה בו בעיה קשה בפשט הלשון: שהרי הנקודה המאפשרת את התקנה אינה העובדה ש"לכתחילה לא תינשא", אלא העניין הוא שלא יחתמו העדים על השטר, והעיקר חסר מן הספר.

נראה לי שיותר נוח להסביר ש"לכתחילה לא תנשא" משמעותו שיש תועלת לתקנה שלא ניתן לה להינשא לכתחילה, (ואז ודאי יש תועלת בתקנה) בצורה חלקית שאינה יכולה להנשא בדרך המלך. לקמן נראה שיש נפקא מינה גדולה כיצד נסביר קטע זה בגמרא:

גזייה לזמן ויהביה ניהלה מאי? אמר ליה לרמאי לא חיישינן.

לכאורה קטע זה אינו מובן: מתוך שאלת הגמרא ניתן להסיק שתשובת הגמרא לגבי גט שאין בו זמן שהועילו שלכתחילה לא תינשא, אינה טובה לגבי גט שהזמן נחתך ממנו. השאלה היא מדוע?

רש"י מסביר שהשאלה היא המשך המהלך. אם הבעיה היא שהסופר לא יחתום, אם כן יש לו פתרון פשוט: יחתוך את הזמן לאחר החתימות. ותשובת הגמרא: "לרמאי לא חיישינן" – הרוצה לרמות ימצא דרכים, ואין חוששים למיעוט זה. ניתן להסביר אחרת ולומר שהשאלה היא: הרי במצב זה הגט כשר לכתחילה, בניגוד לגט שאין בו זמן ואם כן מה הועילו חכמים בתקנתם?

הנפקא מינה בין שני הסברים אלו היא, האם גט שחתכו ממנו את הזמן כשר לכתחילה לגרש בו. ואכן עניין זה הוא מחלוקת ראשונים בין רש"י לבין הרמב"ם. אלא שהשיטה האומרת שהגט כשר לכתחילה קשה בסברא: שהרי יותר יש חשש של "שמא יחפה על בת אחותו" בגט שנחתך ממנו הזמן מאשר מגט שאין בו זמן כלל. לקמן אטפל בשיטה זו.

צורת התקנה של זמן

יסוד המחלוקת בין רש"י לרמב"ם הוא האם תקנת הזמן היא על זמן המסירה או על כתיבתו של הגט. יש לעיין: הרי אם אנו רוצים שלא יחפה על בת אחותו, יותר הגיוני לפסול גט שנגזר ממנו הזמן!

נראה שלפי הרמב"ם יש לחלק בין סיבת התקנה לבין גדר התקנה. ישנן מספר ראיות שהרמב"ם חילק באופן זה.

הרמב"ם בפיה"מ (פ"ב מ"ב) מפרש את מחלוקת חכמים ור"ש באופן ייחודי.

וז"ל:

ידוע שהיום הולך אחר הלילה, לפיכך נכתב ביום והעיד בו בלילה יהיה עדות שקר לפי שהוא משנה זמנו. ורבי שמעון מכשיר לפי שאין לזמן אצלנו בגט אשה תועלת מרובה,

זמן בגיטין

לפי שהעיקר אצלנו תיקון זמן בניטין אמנם הוא משום בת אחותו שמא תזנה תחתיו והיא אשת איש... לפיכך אין בין היום והלילה שיתחדש כמו זה.

ישנם מספר חידושים ברמב"ם בפירוש זה והם נגד הסוגיה. לכאורה יש בעיה בדעת חכמים. מדוע כותב הרמב"ם שהבעיה היא עדות שקר, הרי סיבת התקנה היא משום בת אחותו, ונראה מלשונו בהמשך הפירוש שחכמים אינם תולקים על דבר זה? הנראה שפירוש הדברים הוא: לחכמים, לאחר שתיקנו שיש לכתוב זמן בגט נראה שהזמן הוא חלק מעדות העדים, ושינוי - הוא עדות שקר. אין אנו בוחנים כל מקרה לגופו אלא קובעים בצורה מוחלטת שהזמן הוא חלק מהגט אפילו במצב שאין חשש של "שמא יחפה". בנקודה זו חולק ר"ש וסובר שבכל מקרה אנו דנים על סיבתה המקורית של התקנה.

גם בהלכה נראה שהזמן הוא חלק מעדות העדים כפי שמוכח בשתי הלכות. בפ"א מהל' גרושין הכ"ה כותב הרמב"ם:

גט שיש עליו עדים ואין בו זמן או שהיה מוקדם או מאוחר או שנכתב ביום ונחתם בלילה... או כתב את הגט בירושלים וטעה וכתב בלוד כל אלו פסולים עד שיחתמו בו בזמן כתיבתו ובמקום כתיבתו.

ניסוחו של הרמב"ם אינו מובן. תחילתה של ההלכה עוסקת בהלכות של טעויות בכתיבתו של הגט, ואילו סופה: "עד שיחתמו בו בזמן ומקום כתיבתו", מדברת על עניין שונה לגמרי והוא מקום וזמן העדים שצריך להיות קשור למקום והזמן של כתיבת הגט. ונראה שהסבר הדברים הוא שהזמן חלק מעדות העדים הוא, וכאשר אין הם בזמן הכתיבה או מקומה או שיש טעות בזמן ובמקום או שאינם כתובים בו, יש פסול בחפצא של העדות, והואיל ועדותן שקר - יפסל הגט.

כל זה למרות שבמפורש כותב הרמב"ם שסיבת התקנה היא: "שמא יחפה על בת אחותו". לכן נראה שהזמן הופך לחלק מעדות העדים בגט. הפער בין סיבת התקנה לבין צורתה יוצא גם מהלכה נוספת ברמב"ם. בהלכה כ"ד כותב הרמב"ם:

...וכן התקינו שיכתוב אדם זמן בגט ומקום כתיבתו כשאר שטרות, שמא תזנה אשתו קרובתו ותזנה תחתיו ויכתוב לה גט אחר הזנות ויחפה עליה.

אין הרמב"ם נותן הסבר מדוע יש לכתוב מקום בגט, אלא כותב שמשוים אותו לשאר שטרות. לגבי זמן כותב הרמב"ם שמשוים אותו לשאר שטרות וכן בגלל "שמא יחפה". נראה שהסבר הדברים הוא, שבגלל "שמא יחפה" השוו את גט לשאר שטרות והצריכו בו זמן. שוב: סיבת התקנה - "שמא יחפה", וגדר התקנה - השוואת הלכות לשאר שטרות.

(אלא שכאן יש לעיין שישנם מספר הבדלים בין דיני זמן בגט לדיני זמן בשאר שטרות:

א. נכתב ביום ונחתם בלילה, בשאר שטרות - כשר אם עסוקים באותו עניין, ואילו בגט פסול. עיין בתוספות ד"ה "ריש לקיש" (יו ע"א) שמכשיר גם בגט, ולקמן נראה שהוא לשיטתו.

ב. שטרי חוב המאוחרים כשרים ואילו בגט פסול.
 ג. נראה ששטרות בלא זמן כשרים אלא שלא גובים בהם ממשועבדים, ואילו בגט פסול. נראה שיש לומר שזמן בגט הוא חלק מעדות העדים, ואילו זמן בשטרות עניינו הוא פונקציונלי: כדי שלא תהיה טריפת לקוחות שלא כדין, ולא מצד דין העדות שבדבר. ויש לעיין וקיצרתי במקום שיש להאריך.)

ונראה שבוזה חולקים על הרמב"ם אותם המכשירים במקרה של גט שחתכו ממנו את הזמן. הנראה שבוזה התוספות לשיטתם שאכן מכשירים בנכתב ביום ונחתם בלילה בעסוקים באותו עניין, שהרי יש קול ואין חשש שמא תזנה וממילא הגט כשר. אלא שעדיין יש לברר מדוע הגדיר הרמב"ם את הדין על פי זמן הכתיבה, הרי יוצא שהגדר מכסה הרבה פחות מצבים שיש חשש של "שמא יחפה על בת אחותו"? ואולי יש לומר שהרמב"ם לשיטתו. הרי גם אם נקבע שיצטרכו לכתוב זמן, אין אפשרות לכסות את המצב שהבעל ימסור שלא בזמן הכתיבה, שהרי אליבא דהרמב"ם אין הכרח למסור בעדים ואם כן תמיד יוכל לרמות, לכך תיקנו את החתימה, העיקר, שזאת הלכה שניתן לשלוט עליה. ולמצבים שיש בעיה אין חוששים שהרי רצינו לכסות רק מצב מסוים בלבד. ועיין בתוספות הכותב שיש "אנן סהדי" שזמן הכתיבה הוא גם זמן המסירה. ועיין באור שמח בסוף פרק א ה' גרושין שהוכיח שהרמב"ם חולק על הנחה זו והדברים מיושבים. לפי התוספות ורש"י שאינו יכול למסור בינו לבין עצמו מובן גם שאין הבעל יכול כל כך לחפות ולכסות את זמן המסירה לכך נהפך לעיקרי לשיטתם.

חזקת אשת איש קודם התקנה ולאחריה.²

תוספות בריש הסוגיה (ז' ע"א, ד"ה: "משום בת אחותו") שואל מדוע בגט שאין בו זמן, לפני התקנה, לא נעמיד בחזקת אשת איש? ותשובתו: "אוקמה אחזקת אשת איש והשתא הוא דאיגרשה כיוון שהיא גרושה לפנינו, ועוד אדרבה אוקמה בחזקת כשרה שלא נבעלה כשהיא אשת איש".

לכאורה יש כאן שתי תשובות שונות לשאלה. אך ישנו קושי: שהרי כלל נקוט בידנו, לאור הגמרא ריש מסכת נידה, שחזקה קמייתא עדיפה על פני חזקה דהשתא. (שאלה זו אינה קשה על התשובה המעדיפה חזקת כשרות, שהרי אפשר לומר שחזקת כשרות היא חזקת רוב, וודאי עדיפה חזקת רוב על פני חזקת המשך). שתי תשובות מרכזיות ניתנו לשאלה זאת.

הפני" עונה שאכן יש כאן תשובה אחת, וההכרעה בנויה על שתי החזקות יחד. תשובה זו יש לה קצת סמך בלשון הר"ן (ז' ע"ב בדפי הרי"ף, בסוף ד"ה ר' יוחנן אמר משום בת אחותו). שם אין מופיעה המילה "ועוד", אלא יש ניסוח מאחד של שתי התשובות: "...כיון שהיא גרושה לפנינו ואדרבה אוקמה בחזקת כשרה..." (אלא שיש לפקפק בדיוק זה. שהרי אדרבא נראה מלשונו שהתירוץ של חזקת כשרות יכול לעמוד בפני עצמו).

² *בטיוטתו של מו"ר ר' עמי הי"ד, היה פרק זה, העוסק ביחס בין סוגייתנו לסוגיא ביבמות, בין שני הפרקים הקודמים. העברנו אותו לכאן, למען הרצף.

זמן בגיטין

תשובה שניה מופיעה בשערי יושר ש"ב פ"ז. שם מחלק בין דינים שפושטים את העבר לבין דינים שענינם לעתיד. השאלה אם יסקלו אותה היא שאלה לשעבר ואין הכרעת חזקה לעניין זה. הסבר זה בנוי על הנחה שחזקה היא הנהגה, והנהגה טיבה הוא שהיא שאלה על העתיד.

אך דבריו קשים ממספר כוונים:

א. לפיו - עניני החזקות אין להם משמעות לשאלת זנות, ואילו מתוך דברי התוספות נראה שיש להם משמעות אלא שיש סתירה בחזקות.

ב. לקמן דף י"ח ע"א מסביר התוספות שהשאלה אינה רק לגבי זנות אלא שמא יחפה על בעיות ממזרות. אם כן לשאלת הזמן יש גם משמעות של הנהגה עתידית. ועדיין עניין זה צריך עיון אצלי.

לאחר התקנה, ישנם מספר מקרים בהם ישנה מחלוקת האם מעמידים אותה בחזקת אשת איש.

א. בגזייה לזמן, נראה מסוגיין שיכול לחפות עליה ולא נהרוג אותה. בסוגיה ביבמות לא ע"ב נראה שאם היא תמחק את הזמן נהרוג אותה. וכן כתב רש"י שם (ד"ה: "להצלה דידה קאתי"): "ולכא למיחש דילמא מחקא ליה דכי אתו סהדי דזינתא אי לא מייתא שטרא דאיגרשא מיקמי הכי מוקמינן לה בחזקת אשת איש".

התוספות כאן ניסו לאחד את הסוגיות, ולומר ששם לא קטלינן לה אלא האשה לא יודעת זאת ולכן לא תעז למחוק את הזמן. ברש"י ניסו לתת ישובים שונים לסתירה ולא אדון בהם³.

היותר נראה בעיני, שאכן מחלוקת סוגיות יש כאן. ויש לעיין במה נחלקו האם הורגים את האשה בגזייה לזמן. הנראה בעיני לומר שחלקו מה הסיבה שאין מעמידים בחזקת אשת איש. מי שאומר שהורגים סובר שהסיבה היא בגלל חזקת כשרות, כאשר הגט גזור אין להעמידה בחזקת כשרות. ומי שאומר שלא הורגים מספק, יאמר שהסיבה שלא הורגים היא שהרי גרושה לפנינו ומידי ספק לא יצאנו.

מלשון רש"י נראה שלא רק במצב שמוחקת את הזמן נעמידה בחזקת אשת איש, אלא בכל מצב שלא יהיה גט עם זמן לפנינו הדבר מהווה ריעותא ונהרוג אותה. ויש לו אח לשיטה זו הלא הוא הטור ריש סימן קכ"ז אשר כותב שבגט ללא זמן כלל - לאחר התקנה הורגים אותה.

ב. מחלוקת נוספת היא בין רש"י לתוספות במקרה של גיטין הבאים ממדינת הים כאשר אינה מביאה ראיה שלא היתה אשת איש: שיטת רש"י (יח ע"א, ד"ה: "קלא אית להו") שהורגים אותה. התוספות (שם, ד"ה: "הנהו קלא אית להו") תמה על סברת רש"י מאי שנא מגט שאין בו זמן, ולכן מסיק שברור שאין הורגים אותה מספק. יתר על כן יש להקשות על שיטת רש"י. הרי קל וחומר הוא: גט שנגזר ממנו הזמן אנו אומרים ספק נפשות להקל ק"ו גט שאין בו ריעותא כלל ודאי יחשב כספק. יש להעיר שמחלוקת רש"י ותוספות כאן עקבית למחלוקתם על הגמרא ביבמות. שיטת תוספות שתמיד אין

3 עיין קצה"ח סימן ל סק"א וקהילות יעקב בסוגיין.

גולות ד'

מעמידים על חזקת אשת איש ואין גרועים הגיטין בגמרא מגט שאין בו זמן כלל. נראה שהסבר רש"י הוא ששונה ספק של חוסר ידיעה מספק שיש בו ידיעה ברורה על פערי הזמנים. בגט ללא זמן או שנגזר בו הזמן אנו מושכים את החזקה העכשווית אל העבר הואיל ואין סיבה לשנות מצב נתון הידוע לנו (זוהי הסברא שעומדת בבסיס מושגי החזקות), אך בגיטין הבאים ממדינת הים יש לנו סיבה, שהרי ידוע לנו מגופו של גט שיש זמן בו לא היתה מגורשת בגט זה.